

ATATÜRK'ÜN SOFYA ATAŞELİĞİ'NE KADAR İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ İLE OLAN MÜNASEBETLERİ VE BU HUSUSLA ALÂKALI BİR BELGE

Prof. Dr. M. MÜNİR AKTEPE

Mustafa Kemal Atatürk, 11 Ocak 1905 tarihinde, Harb Akademisi'ni kurmay yüzbaşı olarak bitirdikten sonra, 30. Süvari Alayı'nda staj görmek üzere, merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu emrine verildi¹. Fakat kendisi buraya bazı hadiseler üzerine sevk olunduğu için, Mustafa Kemal'e gittiği alayın kumanda makamında pek yer vermek istemezler; türlü müşkülâtlar çıkarırlar. Şam'da, Mustafa Kemal'in başından geçen olaylar, neticede birkaç arkadaşı ile beraber, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin kurulmasını sağlar. Ancak Kudüs'te Yafa'da ve Hayfa'da, bu yolda yapılan çalışmalar Mustafa Kemal'i tatmin etmeyince, O, bu cemiyeti, daha hareketli bir yer olan Makedonya'da dahi faaliyete geçirmek arzusu ile Yafa'dan kaçak olarak Selânik'e gider ve 1906 yılı ilkbaharında, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nin Makedonya'da şubesini açmaya muvaffak olur. Lâkin bu esnada, İstanbul tarafından, hakkında takibata geçildiğini öğrenince, Selânik'te fazla kalamaz; süratle 5. Ordu'daki görevine döner ve Akabe meselesinin zuhuru dolayısıyla da, merkezin soruşturmasından kurtulur². Nihayet, 20 Haziran 1907 tarihinde kolağası olan Mustafa Kemal Bey, 13 Ekim 1907 tarihinde de, Selânik'te bulunan 3. Ordu Maiyyet-i Müşiri Kurmay Heyetinde resmen vazife alır. Fakat arada geçen kısa süre zarfında, Selânik'teki Vatan ve Hürriyet Cemiyeti şubesine mensup arkadaşları, İmparatorluk dahilinde daha yaygın bir teşkilât olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmış buldukları için Mustafa Kemal Bey de,

¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*, İstanbul 1965, c. I, s. 90 ve Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, Kısım 1, Ankara 1963, s. 196; Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969, s. 41.

² Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, ksm. 1, s. 197 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, s. 721.

Temmuz 1906'da Selânik'te açılan bu gizli cemiyete, 29 Ekim 1907 tarihinde kaydedilir³ ve kendisinden bir sene evvel İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne dahil olan Kurmay Binbaşı Enver Bey ile de böylece hayatlarının müşterek bir çalışma safhası başlamış olur. Maamafih Mustafa Kemal Bey, Vatan ve Hürriyet Cemiyeti'nde icrasını düşündüğü birçok meselelerin, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde başırlamayacağını daha o zaman anlamış ve başlangıçtan itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti idarecileriyle tam bir fikir birliğine varamamıştır. Bu sebeple de mezkûr cemiyet içinde, merkez çevrelerinden daima uzak tutulmuştur⁴.

Şevket Süreyya Aydemir, bu hususla ilgili olarak şunları yazmaktadır :

“Bu durum onun hayat hikâyesinde önemli etkiler yapmıştır. Bu sonuçta, belki de iki taraf farkına varmadan, gizlice çarpışan iki mizaç, iki karakter, iki ayrı şahsiyet rol oynamış olsa gerekir. Mustafa Kemal'i İttihat ve Terakki'nin icra ve aksiyon mevkilerinden iten, gizli umumî merkezin müessir şahsiyeti Binbaşı Enver Bey (Paşa) idi. Enver Bey, 1908 öncesi de İttihat ve Terakki umumî merkezinin büyük yıldızıydı. . .”⁵

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girdiği ilk andan itibaren, Enver Bey ile uyumsuzluğa düşmüş ve Enver Bey'de Mustafa Kemal'e karşı bir huzursuzluk hali hâsıl olmuştur. Bazı yazarlarımız bu anlaşmazlığı, her iki şahsın özel hayatlarındaki yaşayış ayrılıklarına bağlamak isterlerse de⁶, bu meselenin çok daha önemli sebepleri olması icap edeceği kanaatindeyiz. Bilhassa Mustafa Kemal Bey'in sonradan cemiyete iltihak

³ Kâzım Nami Duru, *İttihad ve Terakkî Hâtıralarım*, İstanbul 1957, s. 13; Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, Ksm. 1, s. 215. Falih Rıfkı Atay, bu hususta şunları yazıyor. “. . . Stajını tamamladıktan sonra 25 Haziran 1907'de kolağası rütbesine yükselip 5. Ordu kurmay dairesinde çalışan Mustafa Kemal 27 Eylül 1907'de Üçüncü Ordu'ya tayin edilmiştir”. *Çankaya, 1881 Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikâyesi 1938*, İstanbul 1969, s. 47.

⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, c. I, s. 118/119, Ali Fuad Cebesoy'un mektubu.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, c. I, s. 119.

⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, c. I, s. 121/23; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya 1881 Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar bütün hayat hikâyesi 1938*, İstanbul 1968, s. 49-50; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1960, s. 391/92.

etmiş olmasına rağmen, İttihat ve Terakki mensupları arasında kısa zamanda temayüz etmesi, arkadaşları arasında sevilmesi ve verilen görevleri başarı ile yerine getirmesi, fikirlerini çekinmeden açıkça söylemesi keyfiyeti, bazı kimselerin ilerisi için tasavvur ettikleri meselelerde, menfaatlerini haleldar edeceği düşüncesiyle, Mustafa Kemal'e karşı arada birtakım antipatilerin doğmasına sebep olmuştur diyebiliriz. Nitekim bunun sonunda, Talât Bey ve Enver Bey taraftarları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezî durumuna hâkim olmuş⁷ ve Mustafa Kemal Bey, cemiyet içinde, tali derecede bir adam vaziyetine düşürülmüştür. Bu husus ile ilgili olarak, yine Şevket Süreyya Aydemir şunları yazmaktadır :

“Hulâsa, daha 1908 ihtilâli öncesinde ve ileride memleketin hayatında kader tayin edici roller oynayacak olan bu iki genç kurmay arasında, gittikçe beliren mizaç ayrılığı ilk adımda Mustafa Kemal'in kenara itilişi ile gelişir. Ama kompleks de tek taraflı değildir. Enver Bey'de, Mustafa Kemal'e karşı onu kendi çevresinden uzaklaştırmak, onu şüpheli ve bozulmuş görmek şeklinde beliren ve yıllarca gelişecek olan bu kompleksin karşılığı da Mustafa Kemal'de teşekkül etmektedir. . .”⁸

Nihayet 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilânı⁹, Enver Bey ile Kolağası Niyazi Bey'i ve Talât Bey'i, Mustafa Kemal'in aleyhine, birden meşhur adamlar haline getirdi. Böylece taraflar arasındaki mesafe, görüş ayrılıkları, gün geçtikçe arttı ve daha vazıh bir hal almaya başladı. Bilhassa Enver Bey ile arkadaşları, İkinci Meşrutiyet ile tekrar mevcut anayasayı uygulamak, Osmanlı İmparatorluğunu böylece yaşatmak istiyorlardı. Gayeleri II. Abdülhamid'in mutlak hükümdarlık rejiminden kurtulmaktı. Adalet, musavat ve hürriyet içinde yükselecek bir Osmanlı birliği onların idealleriydi¹⁰. Halbuki Mustafa Kemal, daha ziyade müstakil bir vatan üzerinde, hür bir Türk devleti kurmak azim ve dü-

⁷ Resneli Ahmed Niyazi, *Hatrât-ı Niyazi, yahut tarihçe-i inkılâb-ı kebir-i Osmani'den bir sahife*, İstanbul 1326, s. 115.

⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *a. g. e.*, s. 124-125.

⁹ Bu hususta tafsilât için bkz. Ahmed Refik, *Inkılâb-ı azim*, İstanbul 1324.

¹⁰ Resneli Ahmed Niyazi, *a. g. e.*, s. 60; Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki (1908-1914)*, Çeviren: Nuran Ülken, İstanbul 1971, s. 84 ve 133; Celâl Bayar, *Ben de yazdım-Millî mücadelede gidiş*, İstanbul 1967, c. I, s. 129/30.

şüncesinde idi¹¹. Bu tarihlerde, İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde Mustafa Kemal Bey ile işbirliği yapan Ali Fuad (Cebesoy) bir mektubunda şunları yazmaktadır.

“...Sultan Hamid birçok yalan vaatler ile bu devletleri oyaltıyordu. Meşrutiyet’ten sonra bu tehlikeden kurtulmak için ne yapılacaktı? Cemiyet (yani İttihat ve Terakki) bunları düşünmek bile istemiyordu. Düşünenler, yüksek kademelerden kurnazlıkla indiriliyordu. Bir de Hürriyet’ten sonra işbaşına kimler gelecekti? Bu meseleleri ortaya koyduğumuz ve bunlar üzerinde çalışılmasını istediğimiz zaman, aramızda ihtilâf çıktı. Bunun üzerine bizi Selânik dışında rehberlik vazifesine verdiler. Ben Selânik ile Manastır; Mustafa Kemal de Selânik ile Üsküp arasında rehberlik işlerimizi yapıyorduk. Fakat Hürriyetin ilânından sonra aramızdaki ihtilâf daha da arttı. Mustafa Kemal, Cemiyet ile meşgul olan subayların, ya orduyu bırakmalarını, ya Cemiyet’ten büsbütün ayrılmalarını istiyordu...”¹²

Bu hususta, o devrin ittihatchılarından olan Bay Hakkı Kılıçoğlu da şöyle demektedir:

“...Toplantılarda en çok o konuşurdu. Biz dinlerdik... Ama neye yarar ki, rütbesi kolağası idi. İttihatchılar onun yerine Enver’i tutmuşlardı. Çünkü Enver daha önce Makedonya’da bulunmuş, Bulgar çeteleri ile savaşmış, yararlık göstermiş ve adı çıkmıştı. Fakat büyük askerî birlikler yönetecek yeterlikte olmadığı Birinci Dünya harbinde apaçık görülmüştür. İttihatchılar, Enver yerine Mustafa Kemal’i tutsalardı işin rengi çok değişecekti sanıyorum. ... Mustafa Kemal de ittihatchı oldu ise de, Selânik’teki Cemiyet kodamanları onu ne sevdi, ne de çekebildiler. Çünkü hepsinden yüksekti...”¹³

Mustafa Kemal ve Ali Fuad (Cebesoy) ile Fethi (Okyar) Bey gibi daha bazı askerlerin, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin politik işlerine pek karışmak istemedikleri anlaşılıyordu¹⁴. Ancak, Mustafa Kemal’in, “Ordu artık siyasete karışmamalıdır; ordu kışlasına dönmelidir ve politikacı da siyaset meydanında kalmalıdır” tezini¹⁵,

¹¹ Falih Rıfki Atay, *a. g. e.*, s. 47.

¹² Bu mektup metni için bkz. Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 144.

¹³ Bu metin için bkz. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 61.

¹⁴ Bu hususta, Mahmut Şevket Paşa’nın kurmay heyetinden Pertev Paşa’nın sözleri için bkz. Feroz Ahmad, *a. g. e.*, s. 81-82.

¹⁵ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. I, Ksm. 1, s. 403/6.

her yerde açıkça savunması, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez çevrelerinde, yavaş yavaş, ona karşı asabî bir havanın hâsıl olmasına sebep teşkil etmişti. Mustafa Kemal'e şüphe ile bakanlar, ona karşı koymak isteyenler, hatta bir defasında onu öldürmeye dahi yeltenenler olmuştu. İttihat ve Terakki'nin bir numaralı adamı Enver Bey'in bir gün kendi taraftarı olan ve "Hâfız" lakabı ile meşhur Yüzbaşı Hakkı Bey'e: "Mustafa Kemal de fazla ileri gidiyor; buna bir çare bulmalı" dediği etrafta duyulmuştu¹⁶.

Mustafa Kemal Bey, 31 Mart 1325 (13 Nisan 1909) Salı günü İstanbul'da meydana gelen meşhur vakayı¹⁷ müteakıp, 15 Nisan 1909 tarihinde, Selânik Redif Fırkası Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa'nın komutasında Selânik'ten hareket eden ilk Hareket Ordusu kurmay heyetinde görev almış olmasına rağmen, bilâhara Selânik'te, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezinde cereyan eden şiddetli münakaşalar neticesi, bu ordunun başına Mahmut Şevket Paşa geçirilmiş ve kurmay başkanlığına da Berlin Ataşemiliterliğinden dönen Enver Bey tayin edilip, bunun yanına dahi Binbaşı Hâfız Hakkı Bey verildiğinden, Mustafa Kemal Bey, geri planda hizmet gören bir kurmay mevkiine düşürülmüştür¹⁸. Yusuf Hikmet Bayur'a nazaran, Mustafa Kemal Atatürk, Hareket Ordusu'nun kurulmasına karar verildiği 14 Nisan tarihinden itibaren, İstanbul varoşlarına hâkim olduğu 21 Nisan 1909 tarihine kadar geçen zaman içindeki durumu şöyle anlatıyordu:

"Başlangıçta işlerin nasıl bir çap alıp gelişme gösterecekleri belli değilken, Mahmut Şevket Paşa dahil, tanınmış kimselerin hemen hiç biri, üzerine esaslı bir sorumluluk almak istemiyor ve herkes benim söylediklerimi kabul etmekle yetiniyordu. Doğru ve kendi halinde bir komutan olan Hüseyin Hüsnü Paşa'yı bu işin başına geçmeye ben inandırdım ve onun başa geçirilmesini Mahmut Şevket Paşa'ya ben kabul ettirdim. Durum karanlıkken bir redif tümeni komutanı için İstanbul'u kurtarmak işinin fazla olduğunu kimse ortaya atmadı.

¹⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 56.

¹⁷ Yunus Nadi, *İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmânî. 31 Mart - 14 Nisan 1325*, İstanbul 1325, s. 32 vd.; Faik Reşit Unat, *II. Meşrutiyet'in İlânı ve Otuz Bir Mart Hâdisesi. II. Abdülhamid'in son Mabeyn Baş-kâtibi Ali Cevad Bey'in Fezlekesi*, Ankara 1960.

¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, s. 171; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 332-338; Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 58.

Ancak İstanbul'a yaklaşp, karşı tarafta ne padişahın, ne de ayaklanma elebaşlarının hiç bir hareketi görülmeyince, oradaki askerlerin başboş bırakıldıkları ve hele girşilen irtica hareketini bütün yurda ve öbür ordulara yaymak için ciddi biçimde çalışılmadığı sezilince işin yalnızca birkaç bin ayaklanmış eri yakalamaktan ibaret olacağı anlaşılır. Bunun üzerine Mahmut Şevket Paşa, Selânik'ten gelip ordunun başına geçer ve bilinen çalımla İstanbul'a girer. Enver ve daha birkaç İttihat ve Terakki'nin ileri gelen subayı ataşemiliter ve saire İstanbul surları önünde Hareket Ordusu'na katılırlar; gazetelerde hep onların adı geçer"¹⁹.

Bizzat Yusuf Hikmet Bayur'un kendisi de, bu meseleye dair görüşlerini şu şekilde kaleme almıştır:

"Mustafa Kemal o sırada Selânik Redif fırkasının kurmay başkanıdır. 14 Nisan sabahı komutanı Hüseyin Hüsnü Paşa kendisine Rahmi Bey'in (Birinci Genel Savaş'ta İzmir valisi) bir telini gösterir. Onda: "Ada'dayız ve cümlemiz sıhhatteyiz" denilmektedir. İstanbul'da fevkalâde bir şey olduğunu derhal sezen Mustafa Kemal, İstanbul'dan alınmış olan bütün telleri incelemeye koyulur, ve hakikati anlar; Müşiriyet Erkânı Harbiye Dairesi'nde arkadaşlarıyla görüşür, tek çarenin derhal İstanbul'a kuvvet sevk etmek olduğunu onlara anlatır; düşüncesini evvelâ onlara, sonra Ordu Kumandanı Mahmut Şevket Paşa'ya kabul ettirir; sevk edilecek kuvvetin başına kendi âmiri Hüseyin Hüsnü Paşa'nın geçirilmesini, keza o, ileri sürer ve Mahmut Şevket Paşa'ya kabul ettirir; Mahmut Şevket Paşa da Mustafa Kemal'i bu kuvvetin Erkânı Harbiye Reisliğine tayin eder; yani onu Hüseyin Hüsnü Paşa'dan ayırmaz. Selânik'ten yola çıkarılan bir fırka ile Edirne'den ona eklenen fırka "Hareket Ordusu" adıyla İstanbul'u bir hafta içinde ayaklanmış olanlardan kurtaracaktır. Bu ordunun tertibi, kararı, sevk ve İstanbul'a kadar idaresi tamamıyla Mustafa Kemal'in eseridir ve her şey onun planlarına göre olmuştur...

Mustafa Kemal Hareket Ordusu'nun tertip ve sevk işiyle meşgul iken onun, subayları siyasadan ayırmaya matuf daha önceki teşebbüslerine kızmış ve bunlardan ürkmüş olan bazı cemiyet üyeleri, kendisinin bu işin başında bulunmasının aleyhinde dedikoduya

¹⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. I, Ksm. 2, s. 203/4.

koyulurlar; ancak tehlikenin büyüklüğü bu gibi küçüklüklerin meydana almasına müsait değildir ve çoğunluğun hamiyeti bunları susturur.

Esasen Mustafa Kemal bu işe başlarken, Selânik Askeri Klübünde yapılmış olan büyük bir toplantıda, subayların siyaseti bırakıp asıl askeri ödevleriyle uğraşmalarını ve Hareket Ordusu işine dışardan hiç bir kuvvetin (yani İttihat ve Terakki Merkezi Umumisi'nin) karıştırılmamasını ileri sürmüştü.

Fakat zaferden sonra, hürriyet kahramanlarının başında, Hareket Ordusu'na ancak İstanbul surları önünde iltihak edenlerin adları görülecek, alkışlar ve çok geçmeden büyük mevkiler onlar için olacak ve her şeyi düşünen ve yapanın adı sanı da yeni bir can alacak devreye, Çanakkale savaşına kadar hiç duyulmayacaktır..."²⁰

Yukarıda belirttiğimiz olaylar muvacehesinde, bu harekâtın sonra tekrar Selânik'e dönen Mustafa Kemal, nihayet İstanbul'dan, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başta gelen adamlarından, yani Talât Bey'den aldığı bir mektup üzerine, kendisine verilen teşkilât görevini yerine getirmek için Trablusgarb'a gider. Bu vazife aslında, Enver Bey'in isteği üzerine, Mustafa Kemal'i Selânik'ten uzaklaştırmak amacıyla ona verilmiş bir işti. Fakat itimat ettiği kimselerden Hacı Âdil Bey dahi onun Trablus'a gitmesini faydalı gördüğü için, Mustafa Kemal de, İzmir ve İskenderiye üzerinden Trablusgarb'a gitmiştir.

Mustafa Kemal, kısa bir süre sonra Trablusgarb'daki karışık duruma hâkim olur; asilere, mürtecilere ve mütegalibeye karşı devletin üstünlüğünü sağlar. Trablusgarb'ı idari bakımdan düzene koyar ve 1909 senesi Eylül ayında, Trablusgarb temsilcisi sıfatıyla, tekrar İttihatçıların Selânik kongresine iştirak eder. Onu burada görenler, yine şaşkınlığa uğramışlardır. Mustafa Kemal, bu kongrede genel sekreterlik yapan Tefvik Rüştü Aras'ın hatıralarına nazaran Ziya Gökalp ile beraber en çok dikkati çeken bir insan olarak faaliyet gösterir. Bilhassa ordu ile Cemiyetin münasebetlerini tekrar ele alarak, yine şu nokta üzerinde ısrarla durur:

“Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça millete dayanan bir parti kuramayız. Orduyu da zaafa uğratırız. Bugün mensuplarının

²⁰ Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, Ksm. 2. s. 197-198 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, s. 721.

çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi olan 3. Ordu, esas itibarıyla modern bir ordu sayılamaz. Ordu ile Cemiyeti ayıralım. Cemiyet, tam manasıyla siyasi bir parti halinde, milletin bünyesinde kök salsın. Ordu da aslı vazifesi ile uğraşsın. Bunun için Cemiyet'in muhtaç olduğu subayları veyahut Cemiyet'te kalmak isteyen Ordu mensuplarını, istifa suretiyle ordudan çıkaralım, Cemiyet'e mal edelim. Bundan sonra askerlerin herhangi bir partiye, siyasi bir teşekküle girmelerini önleyecek kanunî müeyyideler koyalım"²¹.

Aynı mesele ile alâkalı olarak Yusuf Hikmet Bayur dahi şunları yazmaktadır:

"...Meşrutiyet ilân olunur olunmaz Mustafa Kemal, yurdun bu yüzden uğrayacağı felâketleri derhal sezer ve bunun önüne geçmek ister. Daha sonra Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki'nin ikinci kongresinde (Eylül 1909), yapılan hareketin henüz bir inkılâp değil bir ihtilâl olduğunu ve şimdilik sadece Saray'ın nüfuzu kırılmakla kalmıldığı, asıl inkılâbın yapılması lâzım geldiğini söyler; tutulması icap eden yolu izah eder ve ezcümle :

- 1 — Cemiyet'in her meşrutî ülkede olduğu gibi bir siyasal parti haline gelmesini;
- 2 — Cemiyet ile Masonluk arasında bir ilgi kalmamasını;
- 3 — Ordunun tamamen siyasadan ayrılmasını;
- 4 — Cemiyet içinde eşitlik olmasını;
- 5 — Hükümet işleriyle din işlerinin ayrılmasını ister.

Mustafa Kemal'in bu düşünce ve tekliflerine, samimî düşünen birçok kimseler sarılacaklarsa da, Cemiyet içinde çarçabuk onun aleyhine bir kütle hâsıl olacak ve onu öldürmeye teşebbüse kadar gidilecektir...

İleride Cemiyet, Mustafa Kemal'in istediği gibi, fakat sadece görünüşte bir siyasal parti haline girecek ise de, hakikatte yine az çok komite mahiyetini alıkoyacak ve o mahiyetiyle bir sürü iş görecek-tir..."²²

²¹ Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 507. Burada, Atatürk, Celâl Bayar ve Tefik Rüşü Aras arasında geçen bir konuşma dahi vardır; Gökalp, Mehmed Ziya (*Türk Ansiklopedisi*), c. XVII, s. 483.

²² Yusuf Hikmet Bayur, *a. g. e.*, c. I, Ksm. 2, s. 63-64 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. 1, s. 721.

Görülüyor ki, Mustafa Kemal Bey, bu kongrede askerlerin orduda kalması, siyasetle uğraşacakların ordudan çekilmesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir parti haline getirilmesi icap ettiği tezini açıktan açığa savunmuştur²³. Bu sebeple de birçok kimseler, kendisine muhalefet etmeye devam etmişlerdir. Hatta İttihatçılardan bazıları, yukarıda dahi söylediğimiz gibi onu öldürmeye niyet etmişlerdir. Ancak Mustafa Kemal Bey'in ileri sürdüğü fikirler, kısmen kabul edilmiş olmakla beraber, esasta komitacılık, askerinin Cemiyet ve dolayısıyla hükümete müdahalesi yine devam etmiştir.

Nitekim bu devir ricalinden ve Bahriye nazırlarından Hurşid Paşa'nın hatıralarında dahi bu hususu açık olarak görmekteyiz:

Hurşid Paşa askerlik ve siyaset hakkında aynen şunları söylemektedir:

“Yukarıda tafsilâtı kaydedildiği üzere bu isim altında hükümete karşı bir tehdit vaki olduğu meydandadır. Meşrutiyeti kurarken de ordu, hükümete karşı hareket etmişti. Bu hareketi hepimiz hoş görmüştük. Bunun tesiriyle askerler İttihat ve Terakki Fırkası'na hayli intisap ettiler. Bu intisabın orduyu bozmakta olduğunu ben şahsen görerek, Bahriye nazırlığım zamanında mümkün mertebe fenalığın önünü almaya çalışmıştım. Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ise, bana lüzumu derecede yardım etmedi. Ne niyet ve maksatla olursa olsun, askerlerden bir kısmı bir siyasi fırkayı destekledi mi, derhal muhalifleri teşekkül ederek, orduda tefrika husulüne sebep olacakları muhakkaktır. . .”²⁴

Şevket Süreyya Aydemir'e nazaran:

“...Askerin siyasetle alâkasının kesilmesi ve Cemiyet'in asker silâhşörlerinin da askerlikten çekilip, sivil olarak çalıştırılmaları ve siyaset ile ancak Enver (Paşa), Cemal (Paşa) gibi hükümet yetkililerinin ilgilenmeleri, Balkan Harbi'nden sonra ve bilhassa, Aralık

²³ Hüseyin Cahid, Askerler ve Cemiyet (*Tanin gazetesi*), 26 Ekim 1909; Feroz Ahmad, daha ziyade, Mahmut Şevket Paşa'nın, küçük rütbeli subayların siyasi partiler ve cemiyetlerle olan alâkalarını kesmelerini arzu etmekte olduğunu kaydediyor. Bkz. *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, s. 91-92; Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, İstanbul 1963, s. 31. Buna mukabil İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelen ve başta bulunan adamlarından Hacı Âdil Bey, aksi düşünceye sahipti. 1912 yılı başlarında dahi “İntihâbâta karışan zabıtlerin elini öperim” diyordu. Bkz. Hurşid Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları (*Hayat Mec.*), İstanbul 1964, sayı 3, s. 11.

²⁴ Hurşid Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları, *Aynı yer*, sayı 6, s. 19.

1913'te Türkiye'de vazife alan Alman Askeri Islâh Heyetinin ıslâhat ve tensikat hareketlerinden sonra başlar. O zaman Mustafa Kemal kendini tamamen askeri vazifelerine vermiştir. Ordu kurmay heyetindedir. Aynı heyette İttihat ve Terakki'nin gözde askerlerinden Kurmay Binbaşı Cemal Bey (Paşa) de vardır. Cemal Bey, Selânik garnizonu ve ordu subayları arasında çok beğenilir, çok saygı görür. Arzuları, ihtirasları geniştir. Zaman zaman Mustafa Kemal ile dostça çatışır. Ama Cemal'in Mustafa Kemal'e yukarıdan bakan bir hali sezilmektedir. Mustafa Kemal daha çok işleriyle meşguldür..."²⁵

31 Mart Vakasından sonra, Osmanlı Ordusu yeniden teşkilâtlandırılmış ve Ahmed İzzet Paşa Genelkurmay başkanlığına getirilmiştir. Mustafa Kemal Bey ise, bu yeni teşkilâtta kolağası rütbesi ile Selânik Kolordusu kurmay heyetinde görev aldığı için²⁶, evvelâ bu kolordunun eğitim ve öğretimi ile meşgul olmaya başladı. Daha sonra da Şevket Turgut Paşa ve Mahmut Şevket Paşa'nın Arnavutluk harekâtında kurmay başkanı olarak çalıştı; hatta bir aralık, Fransa'da Picardi manevralarına katıldı²⁷. Fakat muhalifleri, kendisini bütün bu çalışmalarında şiddetle takip ediyor ve onu amelîyattan ziyade, nazariyat ile iştigal ediyor diye, insafsızca tenkit ediyorlardı. Nihayet, Mustafa Kemal'i cezalandırmak maksadıyla, onu 38. Piyade Alayına kumandan tayin ettirdiler. Böylece kurmay heyetindeki görevinden ayırdılar. Maamafih Mustafa Kemal, Selânik içinde bulunan bir alayda dahi örnek çalışmalar yaparak verdiği konferanslarla birçok subayı etrafında toplamaya başlayınca, ihtilâf halinde bulunduğu bazı kimseler, onu bu defa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adamı haline gelen Mahmut Şevket Paşa marifetiyle İstanbul'a aldırarak, 13 Eylül 1911'de, Genelkurmay Başkanlığında kendisini yeni bir göreve tayin ettirdiler²⁸.

13 Ekim 1911'de, İtalyanlar'ın Trablusgarb'a hücum ettikleri esnada²⁹, İstanbul'da bulunan Mustafa Kemal Bey ise, bazı arkadaşı-

²⁵ Bkz. *Tek Adam Mustafa Kemal*, c. I, s. 160.

²⁶ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 60.

²⁷ Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1953, c. I, s. 60/61 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, S. 722.

²⁸ Falih Rıfki Atay, *a. g e.*, s. 65-66 ve Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 1, Ankara 1943, s. 102/3.

²⁹ İtalyanlar, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devletine bir ültimatom verir, 29 Eylülde savaş ilân eder ve daha sonra da saldırıya geçerler. bkz. Feroz Ahmad,

larıyla beraber, kıyafet değiştirmek suretiyle Mısır üzerinden Trablusgarb cephesine gitti. Enver Bey, Yüzbaşı Ali Bey (Çetinkaya), Fuad Bey (Bulca), Nuri Bey (Conker) ve Fethi Bey (Okyar) dahi bu cepheye gelmişlerdi. Enver Bey Bingazi, Kolağası Mustafa Kemal Bey de, gözlerinden rahatsız olmasına rağmen Derne cephesi kumandanlıklarını ellerinde bulunduruyorlardı. Başta Enver Bey olmak üzere, İttihat ve Terakki'ye mensup fakat muhtelif görüşlere sahip daha bazı subaylar, bu esnada aradaki anlaşmazlıkları mecburen bir tarafa bırakmışlardı.

Falih Rıfki Atay'ın yazdığına göre : Mustafa Kemal, Trablusgarb'a geçmek üzere önce Mısır'a gitti. Yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin miting hatipliğini yapan Ömer Naci ile fedai subaylardan Sapançalı Hakkı ve Yakup Cemil bulunuyordu. Bunlar hem orduda, hem politikada idiler. Mustafa Kemal için, hiç bir zaman anlaşamadığı Enver ile işbirliği yapmak da bir fedakârlıktı. Rauf Bey, bu subayları yanında görmesine şaşıtığını söylemesi üzerine, Mustafa Kemal: "Ömer Naci ile eski dostluğum var. Konuşmaktan hoşlanırım. Ama hiç biri ile fikir birliğim yok. Ne yaparsınız, zorlayıcı haller beni yol arkadaşlığına mecbur etti" cevabını verdi³⁰. İttihatçılar, bu esnada İmparatorluğun düştüğü çok kötü durum karşısında, icap ederse Şeyh Sînûsi ile de işbirliği yaparak, Kuzey Afrika'yı baştan başa kurtarmaya karar vermişlerdi. Burada küçük küçük müdafaa noktaları teşkil ederek, istilâcılara karşı savaşmak düşüncesinde idiler³¹. Hatta bu sebeple, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile büyük ölçüde ihtilâfa düşerek, Rumeli'de bölüğü ile dağa çıkan Selim Sami Bey, işbirliği için Trablusgarb'a çağrılmıştı. Her ne kadar İttihatçılar arasındaki bu yaklaşımda, 21 Kasım 1911 tarihinde kurulan Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın, 11 Aralık 1911'de İstanbul ara seçimlerini kazanması ve 16 Temmuz 1912 tarihinde Sadrazam Said Paşa'nın istifa ederek, yerine Gazi Ahmed Muhtar

İttihad ve Terakki, s. 143-144; Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul 1340, II. Ksm. s. 23-28; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 454-457; Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, s. 32-35; Hurşit Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları (*Hayat*), İstanbul 1964, s. 1, s. 14 vd.

³⁰ Bkz. *Çankaya*, s. 67/68.

³¹ Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 488-495; Hurşit Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları, *Aynı yer*; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 1, Ankara 1943, s. 10 vd.

Paşa'nın sadarete getirilmesiyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük ölçüde hükümetten uzaklaştırılmış bulunmasının; nihayet Halâskâr Zabitan Grubu'nun teşekkül etmiş olmasının³² büyük bir tesiri bulunabileceği düşünülür ise de, her şeye rağmen, İttihatçı subayların yine bir tehlike karşısında, İmparatorluğun elden çıkmak üzere olan bir parçasını kurtarmaya derhal koşmaları, onların memleket sınırlarını koruyabilmek için ne büyük feragatle birleştiklerini, çalıştıklarını ve çarpıştıklarını dahi bize göstermektedir³³. Bu devrin olaylarını, Batı kaynaklarına müsteniden etraflı bir şekilde inceleyen Feroz Ahmad, bu hususla alâkalı olarak eserinde şunları yazmaktadır:

“...Savaşın patlak vermesi, Selânik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üçüncü yıllık kongresiyle aynı günlere rastlamıştı. Çeşitli bölgelerden gelen delegeler, 30 Eylülde başlayan kongreye katılmak üzere Selânik'te toplanmışlardı. Savaştan ötürü olağan gündemden vazgeçildi ve kongre Müdafaa-i Milliye Cemiyeti adını aldı. Bu kongrede tartışılacak belli başlı konu, İttihat ve Terakki Cemiyeti içindeki hizipleşme ve durumdan hoşnut olmayan üyelerin köktenci kanada 1911 Nisan'ında kabul ettirdikleri yeni program idi. Ancak savaşın yarattığı heyecanlı hava yüzünden bu soruna bir çözüm bulunamamış ve üstünkörü de olsa uzlaşma zorunlu olmuştu...”³⁴

Fakat malum olduğu veçhile, Balkan Harbi'nin zuhuru, İtalyanlar'a karşı Trablusgarb, Bingazi ve Derne'nin müdafaaasını imkânsız hale getirdi. Bulgar ordusunun kısa zamanda Çatalca hatına inmesi, Bolayır'ın kuzeyine gelmesi, Osmanlı İmparatorluğunu ve onun merkezi olan İstanbul'u yakından tehdit eden bir tehlike

³² Halâskâr Zâbitan Grubu'nun çalışmaları ve hükümet erkânı üzerindeki baskısı için bkz. Hurşit Paşa'nın 1911-1912 Kabine Hâtıraları, *Aynı yer*, sayı V, s. 10 vd. ve sayı VI, s. 18 vd.

³³ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Milli Mücadele*, c. I, Ankara 1955, s. 63-64; İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İst. 1961, c. IV, s. 387-388; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. II, s. 527-550. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1911 yılı başlarından itibaren, iktidar üzerindeki nüfuzunu yavaş yavaş kaybetmeye başladığı hakkında bkz. Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakkî*, s. 130-139, 146, 152-53; Lûtfi Simavî, *a. g. e.*, II. Ksm. s. 80-82.

³⁴ Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakkî (1908-1914)*, s. 148.

halini aldı. Bu itibarla Kuzey Afrika'da Osmanlı İmparatorluğuna ait toprakları korumaya ve İtalyanların hücumundan kurtarmaya çalışan subaylar, bu defa tehlikenin çok daha vahim olduğunu gördükleri noktaya koştular. Bu meyanda, gözlerinden rahatsız bulunması hasebiyle, arkadaşlarından daha evvel Derne'den ayrılıp, Viyana'ya geçmiş olan Binbaşı Mustafa Kemal Bey dahi, Romanya üzerinden, diğer arkadaşları da Kuzey Afrika kıyılarından, derhal İstanbul'a geldiler³⁵.

Balkan savaşı, Karadağ, Sırbistan, Yunanistan ve Bulgaristan'ın müşterek olarak, Osmanlı İmparatorluğuna karşı giriştikleri bir mücadeleydi ve 8 Ekim 1912'de Karadağ'ın Osmanlı Devletine savaş ilân etmesiyle başlamıştı. 13 Ekim'de diğer devletlerin müşterek bir nota verdikleri görüldü. Nihayet Bulgaristan ve Sırbistan'ın sınırlarımıza tecavüzü üzerine savaş hali fiilen başladı. Türk kuvvetleri ilk anda Batı ve Doğu grubu olarak ikiye ayrıldı. Batı ordusu Makedonya birlikleri, 23 ve 24 Ekim 1912 tarihlerinde muharebeler neticesi, Komanova'da Sırp'lar'a karşı başarı elde edemedi ve Manastır'a çekilmek mecburiyetinde kaldı. 8 Kasım 1912 tarihinde Yunanlılar Selânik'i işgal etti; aynı zamanda Yunan donanması Ege Denizi'ndeki Bozcaada, Limni, Midilli ve Sakız adalarını sırasıyla zaptetti. Doğu cephesi, yani Trakya ordusu da, Bulgarlar'a karşı muvaffak olamadığı için ilk anda, Vize-Lüleburgaz hattına çekilmek zorunda kaldı. 29 Ekim 1912 tarihinde, Lüleburgaz'da, Bulgarlara tekrar mağlup olan Osmanlı kuvvetleri, bu defa, Çatalca önlerine kadar geriledi^{35a}. Bulgarlar, bir taraftan Bolayır'ın kuzeyine, Tekirdağ sahillerine, diğer taraftan da Çatalca'nın kuzeyine gelmişlerdi. Rumeli'de terk edilen Osmanlı toprakları ortasında, ancak İşkodra kalesi Karadağlılara; Yanya kalesi Yunanlılara; Edirne tabyaları da Bulgarlara karşı mevzii müdafaa savaşları yapıyordu. Bu sırada, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının katılmaması olduğu Büyük Kabine, yani Gazi Ahmed Muhtar Paşa kabinesi düşmüş ve yerine Kâmil Paşa (Kıbrıslı) kabinesi geçmişti (29 Ekim

³⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam Mustafa Kemal*, s. 174-180; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 70 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*), c. I, s. 722.

^{35a} 1328 Balkan Harbinde Şark Ordusu Kumandanı Abdullah Paşa Hatıraları, İst. 1336 ve *Türklerle Harbe, Kırkkilise-Lüleburgaz-Çatalca Muhârebati Vekayi'-i Yevmiyesi* (Binbaşı Kemal terc.), İstanbul 1331.

1912)³⁶. Nâzım Paşa da yeni kabinede Harbiye nazırı ve Başkumandan vekili olarak bulunuyordu.

Halâskâr Zabitan Grubunun başkanı durumunda olan Nâzım Paşa'nın Harbiye nazırlığı sırasında ise, Mısırlı Said Halim Paşa (sonradan sadrazam), İttihatçılar ile bu Halâskâr Zabitan Grubunu birleştirmeye muvaffak olduğu için, Talat Bey, Enver Bey ve Cemal Bey gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başta gelen daha bazı idarecileri, Halâskârlar ile işbirliği yapmaya başladılar³⁷. Nihayet Nâzım Paşa, Cemiyet tarafından Trablusgarb ve Bingazi'den İstanbul'a çağrılmış bulunan Enver Bey'i İstanbul Kolordu Kurmay Başkanlığına, Cemal Beyi de Menzil Genel Müfettişliğine tayin etti. Böylece İstanbul'daki askerî birliklerin mühim bir kısmı yine İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının eline geçti. Bu arada aynı cemiyete mensup Mustafa Kemal Bey ise, İstanbul'dan Akdeniz Boğazı Mürettep Kuvvetleri Harekât Şubesi Müdürlüğü için Gelibolu'ya gönderildi (11 Kasım 1912)³⁸. Diğer taraftan İstanbul'da, Divanharbe verilmiş bütün İttihatçılar serbest bırakıldı. Neticede İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, tekrar devlet ve askerlik işlerini ellerine alma imkânını buldular ve her işe daha geniş ölçüde müdahaleye başladılar. Nitekim ilk anlarda bu davranışın müspet tarafları da görüldü ve meselâ Bulgarların İstanbul'u zapt için Çatalca önlerinde yaptıkları bir yeni teşebbüs, onların 10 bin kişilik telefata vermesine sebep oldu (17 Kasım 1912). Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının, 3 Aralık 1912 tarihinde Bulgarlar ile imzalanan mütareke³⁹ ve 13 Aralık 1912'de Londra'da, Osmanlı Devletiyle diğer muharip devletler arasında başlayan konferans mü-

³⁶ İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940, s. 1410/12; Feroz Ahmad, *a. g. e.*, s. 164-170; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1949, s. 72-76; Yusuf Hikmet Bayur, *Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Hayatı (Belleten)*, c. XXXV, sayı: 137, Ankara 1971, s. 98 vd. Aynı yazar, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 2, Ank. 1943, s. 1-214; Henry Dugard, *Histoire de la guerre contre les Turcs (1912-1913)*, Paris 1913, p. 31-179.

³⁷ İsmail Hami Danişmend, *a. g. e.*, c. IV, 397/98.

³⁸ Şevket Süreyya Aydemir *Tek adam*, c. I, s. 180; Falih Rıfkı Atay, bu tarihi 25 Kasım 1912 olarak tespit etmektedir. Bkz. *Çankaya*, s. 70 ve Atatürk (*İslâm Ansiklopedisi*) c. I, s. 722.

³⁹ Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c. 1, s. 65; Henry Dugard, *a. g. e.*, p. 203-213.

vacesinde, Sadrazam Kâmil Paşa'nın askerlerden ziyade düşmana mukavemete taraftar bulunmasına rağmen, Kâmil Paşa kabinesini, Edirne'yi Bulgarlara ve adaları Yunanlılara bırakmak istediği suçu ile itham ederek⁴⁰, 23 Ocak 1913 tarihinde Babıâli'yi basıp, Kıbrıslı Kâmil Paşa hükümetini iskat ve Babıâli içinde Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa'yı ve Sadaret Yaveri Nâfiz Bey'i öldürecek derecede cüret gösterdikleri görüldü⁴¹. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Enver Bey⁴², Talât Bey⁴³, Yakup Cemil Bey ve Ziya Gökalp ile Ömer

⁴⁰ Ali Fuad Türkgeldi, Bulgarlarla mütareke ve Londra Konferansı hazırlıklarının yapıldığı esnada vuku bulan görüşmelere dair şunları yazmaktadır : "... Meclis-i umûmî'nin in'ikadından bir iki gün evvel, Şehzâde Vahidettin Efendi Saray'a gelerek âtiyen muhâlifin için vesile-i itiraz olmamak üzere bunların (İttihatçıların) ileri gelenlerinden de birkaçının akd olunacak meclise dâvet edilmesinin, sadr-ı âzam Paşa'ya ihtar olunmasını arz etmişti. Zât-ı şâhâne de keyfiyeti sadr-ı âzâma iblağ için beni (Ali Fuad Bey'i) Bâb-ı âli'ye gönderdi. Kâmil Paşa, Hakkı ve Mahmud Şevket Paşalar ile Necmeddin Molla Bey'in dâvet olunduklarını ve başkalarının dâvetine hâcet olmadığını söyledi. Avdet ederken beni kapıya kadar teşyi ederek: "Artık âtisi filân kalmadı, onlar (ittihatçılar) bir fırka-i ihtilâliye idi, merkezleri Selânik'di; Selânik gitti, anlar da def'olup giderler" dedi. Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, Ankara 1949, s. 83/89.

Feroz Ahmad ise: "... Tarihte Bâb-ı âli baskını olarak bilinen bu darbeyi, Edirne'nin elden gittiğine inanan İttihatçıların ümitsizlik içinde giriştikleri bir hareket olarak nitelenmek yanlıştır. Darbe uzun süreden beri düşünülmekte ve hazırlanmaktaydı. Başlangıç nedenini Kâmil Paşa'nın sadrîazam tâyin edilmesinde aramak daha yerinde olur..." diyor. Bkz. *İttihad ve Terakkî*, s. 174-179.

Sultan Mehmed Reşad'ın Baş-kurenası Lûtfi Simavî Bey dahi: "... Pek fena idâre olunan ve târih-i askerimizde bir leke olan Balkan Harbi'nin sonuna doğru, Ahmed Muhtar Paşa'yı istihlâf eden Kâmil Paşa'nın sadaretinde, Edirne'nin teslimi ile hudud olarak, Midye-Enez hattının kabulü için Bâb-ı âli'nin, İstanbul'daki düvel-i muazzama süferâsına vereceği notayı men'etmek bahânesiyle başta Talât ve Enver Beyler olduğu hâlde İttihad ve Terakki mensuplarının yaptığını..." kaydeder. Bkz. *a. g. e.*, II. kısım, s. 97-98: Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Yeni Bulunmuş Bâzı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyâsal Durumu (*Belleten*), c. XXXV, Sayı 137, Ankara 1971, s. 100-103, Y. Hikmet Bayur, bu hususun, Kâmil Paşa'ya karşı, İttihatçıların bir iftirası olduğunu yazmaktadır.

Ayrıca bkz. Yusuf Hikmet Bayur, Yeni bulunan Bir Belge Dolayısıyla (*Belleten*), c. XXX, sayı 117, Ankara 1966, s. 103 vd.

⁴¹ Hurşit Paşa'nın Kabine Hâtıraları. *Aynı yer*, sayı 11, s. 18; Henry Dugard, *Histoire de la guerre contre les Turcs (1912-1913)*, Paris 1913. P. 214-221.

⁴² Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Orta Asya'ya, Enver Paşa*, İstanbul 1971, c. II.

⁴³ Hüseyin Cahid Yalçın, *Talat Paşa*, İstanbul 1945.

Naci Bey gibi, başta gelen daha bazı şahıslarının, Kâmil Paşa'ya, istifanamesini Babîâli'de zorla imzalatarak, Kâmil Paşa hükümeti mensuplarını dağıttıktan sonra, Yarbey Enver Bey'in elinde sadrazamın istifanamesi olduğu halde, Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi'nin otomobili ile, acele durumu Padişah Sultan Mehmed Reşad'a arz etmek üzere, Dolmabahçe Sarayı'na gittiği öğrenildi⁴⁴.

Enver Bey, yani İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa veya Ahmed İzzet Paşa'dan birinin sadarete getirilmesini istiyordu. Nihayet, biraz sonra, yanında Başmabeyinci Hâlid Hurşid Bey olduğu halde Enver Bey Saraydan Babîâli'ye döndü. Cemiyete dahil olmamakla beraber, İttihatçılara taraftar olan Mahmut Şevket Paşa sadrazam, Genelkurmay Başkanı Ahmed İzzet Paşa da, aynı zamanda Başkumandan Vekili tayin edilmişti. Meşhur Cemal Bey (Paşa) ise, İstanbul Muhafızlığı gibi, siyasî, idarî ve askerî bakımdan çok önemli olan bir işin başına geçmişti. Bundan maada Yarbey Enver Bey'in amcası Halil Bey (Paşa), merkez kumandanı oldu. İttihatçılardan Azmi Bey İstanbul polis müdürlüğüne getirildi; yine İttihatçılardan Said Halim Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Hacı Âdil Bey ile Hayri Efendi kabineye girdi. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları, iktidarı tam manasıyla ellerine almış oldu⁴⁵.

İttihat ve Terakki Cemiyeti ileri gelenlerinden bir kısmının, bu nevi siyasî faaliyetler ve İstanbul'da mühim devlet işleri peşinde koştıkları bir sırada, onlarla aynı zamanda cemiyete giren Mustafa Kemal Bey, yine kendilerinden uzak tutulmuş, binbaşı rütbesiyle Gelibolu-Bolayır bölgesindeki askerî vazifesi başında bulunuyordu; yani Kuvay-i Mürettebe namı altında, Gelibolu'da bulunan bir ordunun, 25 Kasım 1912'de, Erkânı harbiyesi şubesine memur edilmiş, orada tam bir asker olarak görevini ifa ediyordu⁴⁶. Ancak, siyasî çalışmalarını yakından takip ettiği İstanbul'daki arkadaşlarının

⁴⁴ Yusuf H. Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c. II, Ksm. 2, s. 254/70 ve İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1961, c. IV, s. 397-401; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. III, s. 944-970, c. IV, 1087 vd.

⁴⁵ Şeyhülislâm Cemaleddin Efendi, *Hatırat-ı Siyâsiye*, İstanbul 1336, s. 50-53; Cemal Paşa, *Hâtırat (1913-1922)*, İstanbul 1922, s. 3/4; İbnülemin Mahmud Kemâl İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 1876; Feroz Ahmad, *İttihad ve Terakki*, s. 185; Ali Fuad Türkgeldi, *a. g. e.*, s. 89-93.

⁴⁶ Naci Kasım, *Gazi'nin Hayatı*, s. 35; Yusuf Hikmet Bayur, Kâmil Paşa'nın Siyâsal Durumu (*Bellekten*), c. XXXV, sayı 137, s. 103.

tutumlarını ve davranışlarını, öyle tahmin ediyoruz ki, hiç tasvip etmiyordu. İttihatçı askerler yine tam olarak siyasî hayatın içine girmişti. Mustafa Kemal ise, böyle bir politikacılığa taraftar değildi. Muhakkak ki, çok ihtirashlı bir asker ve bir insan olan Enver Bey ile Talât Bey'in yaptıkları işler, Mustafa Kemal ile onun en yakın arkadaşı bulunan Fethi Bey gibi diğer bir kısım İttihat ve Terakki mensubu askerlere ters düşüyordu⁴⁷. Bu sebeple Mustafa Kemal Bey ile onun prensiplerine taraftar bazı subaylar, zaman zaman, siyaset alanında çok faal olan diğer arkadaşları tarafından unutuluyordu ve bu yüzden aralarında birtakım anlaşmazlıkların zuhur ettiği, hatta hizipleşmelerin dahi meydana geldiği oluyordu.

Malum olduğu üzere, bu kabine buhranı esnasında, Osmanlı İmparatorluğu, henüz Balkan devletlerinin tehlikesinden kurtulamamıştı. Bahis konusu devletler, 26 Ocak 1913'te, Türk heyetine barış görüşmelerinin kesildiğini bildiren müşterek bir nota hazırlamış ve bu notayı 29 Ocak'ta Reşid Paşa'ya vermiş bulunuyordu. Bir gün sonra da, 3 Şubat 1913 akşamı zamanı dolacak olan ateşkes antlaşmasını tanımayacaklarını bildirmişlerdi. Bulgar Ordusu Başkumandanı General Savof da, bir telgraf ile mütareke hükümlerine nazaran, 3 Şubat 1913'ten itibaren tekrar savaşa devam edeceğini açıklamıştı. Bu nedenle çok müşkül durumda kalan yeni Sadrazam Mahmut Şevket Paşa ise, Balkan savaşı hakkındaki görüşlerini, Günlük Not Defteri'nde şu cümlelerle ifade ediyordu:

“10 Kânunusani 1328 (23 Ocak 1913) günü saat 8'de Sadarete tayin olundum. O gece sabaha kadar uyumadım. İlk gün, kabine teşkili ve asayişin iadesiyle uğraştım. O günden itibaren her gün kabine toplandı. Nazırların büyük bir kısmı harp taraftarı idi. Enver Bey ve genç subaylar da böyle düşünüyorlardı. Ben, askerî ve siyasî vaziyetimize nazaran harbi münasip görmüyordum. Harbe karar verilir ise, istifa edeceğimi söyledim. Onun üzerine hükümette itidal

⁴⁷ Babıâli baskını düzenlemek üzere, Talât Bey, Hacı Âdil Bey, Said Halim Paşa, İsmail Hakkı Bey, Ziya Gökalp ve Fethi (Okyar) Bey ile Midhat Şükrü ve Cemal Bey (Paşa), Doktor Nâzım, Kara Kemal ve Mustafa Necib Beyler, Vefa'da, Beşe-zâde Emin Bey'in evinde toplandıkları zaman, ilk sözü alan Fethi Bey, bu teşebbüse şiddetle muhalefet etmiş, daha sonra da arkadaşları kendisini aramadıkları için, Gelibolu kolordusundaki askerî görevinin başına dönmüştü. Bkz, Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. IV, s. 1087-1090.

fikri hâsıl oldu. Nihayet 17 Kânunusani 1328 (30 Ocak 1913) günü öğleden sonra saat iki buçukta devletlerin notasına cevap verildi.

Nota, Sadarete tayinimden ancak yedi gün sonra verilebildi. Vakıa bunu iki üç günde vermek kabildi. Sadaretimin ikinci günü, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Reisi İzzet Paşa'yı kabine toplantısına çağırdım. Askerî vaziyetimizi, nazırlara izah ettirdim. Paşa harbi tavsiye etmiyordu; şiddetle sulh istiyordu. Fakat Dahiliye Nazırı Âdil Bey ile Maarif Nazırı Şükrü Bey şiddetle harp taraftarı idiler. İzzet Paşa'nın izahatına da fazla kulak asmadılar. Bu iki nazırı ikna edebilmek için, üç dört gün uğraştım. Bu sebeple notanın verilmesi gecikti.

Notanın Avrupa'da tesiri pek ziyade iyi oldu. Herkes sulh müzakerelerine devam edebilmek için notamızın esas alınacağını kabul etti. Fakat notanın verildiği gün Bulgar Başkumandanı General Savof'tan alınan bir telgrafnamede, mütareke hükümlerine göre, 4 gün sonra, muharebeye başlanacağı bildiriliyordu. Nota üç gün önce verilebilse idi, Bulgarların bu şekilde hareketine imkân bulunamayacaktı"⁴⁸.

Bu suretle, gecikmeden mütevellit, Osmanlı Devletinin vermiş olduğu nota tesirsiz kalmıştı ve Bulgarlar yukarıda gördüğümüz üzere ateşe başlayınca, Mahmut Şevket Paşa dahi mecburen mukabelede bulunulmasını emretti. Evvelâ Edirne ve Gelibolu taraflarında Bulgarlar ile savaş yeniden başladı. Bir iki gün sonra da Çatalca önlerinde vuruşmalar oldu. Bulgarlar daha ziyade Edirne şehrini elde etmek istedikleri için bütün kuvvetleri ile Edirne tabyaları üzerine şiddetle hücum ediyorlardı⁴⁹. Bu bakımdan, her şeyden önce Edirne'nin yardımına gidilmesi icap ediyordu. Ancak, gerek Mahmut Şevket Paşa, gerek Ahmed İzzet Paşa, böyle bir harekâta cesaret edemiyor, sadece Edirne Kumandanı Şükrü Paşa'ya, düşmana karşı dayanmasını emrediyorlardı. Nihayet Mustafa Kemal Bey (Atatürk)'in, Edirne'nin kurtarılması hususunda Harbiye Nezaretini uyarması ve bu hususta yapılması gerekli işleri bir plan dahilinde

⁴⁸ Mahmut Şevket Paşa, Günlük not defteri (*Hayat*) İstanbul 1965, Sayı: 1, s. 6.

⁴⁹ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, c. II, Ksm. 2, s. 284 vd; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, c. IV, s. 1202.

bildirmesi üzerine⁵⁰, düşmanı Bolayır önlerinden atmak ve bilâhara buradaki kuvvetlerle Edirne'nin yardımına gidilmek gayesiyle bazı hazırlıklarda bulunuldu. Fakat yapılan harekât, aşağıda göreceğimiz sebepler nedeniyle başarılı olamadı.

Mahmut Şevket Paşa'nın hatıralarına nazaran, Gelibolu ve Bolayır bölgesinde, Hurşid Paşa kumandasındaki X. Kolordu ile Süleyman Şefik Paşa'nın idaresindeki mürettep II. Kolordu, bu harekât için hazırdu. X. Kolordu'nun Kurmay Başkanı Enver Bey'di. Her iki kolorduda beş tümenlik bir kuvvet mevcuttu. Bunlar, Şarköy'e çıkarılarak, Bolayır önünde bulunan Bulgar kuvvetlerini, Bolayır'daki iki üç tümenlik birliklerimizle beraber, iki ateş arasına alacaklardı. Muvaffak olduğumuz takdirde, bu kuvvetlerin Edirne'yi kurtarması mümkündü. Fakat bu teşebbüste mağlup olma ihtimali de vardı. Bolayır Bulgarların eline geçtiği takdirde, Osmanlı ordusunun durumu daha tehlikeli bir hal alabilirdi. Bu nedenle, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, ısrarla barış yapılmasını istiyordu. Bulgarların saldırısına rağmen barışa taraftardı. Osmanlı Devletinin Londra Büyükelçisi Tevfik Paşa'nın tavsiyelerine uyarak, büyük devletlerin müdahalesi suretiyle, Balkan savaşına son vermek düşüncesindeydi. Fakat kabinesinde bulunan İttihatçılardan, İçişleri Bakanı Hacı Âdil Bey, Millî Eğitim Bakanı Şükrü Bey gibi daha bazı nazırlar ile kurmaylardan Mustafa Kemal Bey'in ve Edirne'nin kurtarılması meselesinde işbirliği yaptığı Fethi Bey'in şiddetli muhalefeti yüzünden, Mahmut Şevket Paşa arzularına bir türlü muvaffak olamıyordu.

27 Kânunsani 1328'de, Mahmut Şevket Paşa hükümeti tekrar toplandığı zaman, yukarıda izah ettiğimiz harekâtı uygulamak üzere, Fahri Paşa kumandasında bulunan iki tümen, Bolayır'dan Examil tepesi, yani Doğanaslan ve Kavak köyü istikametinde harekete geçmişti. Bu kolordunun kurmay başkanlığını Fethi (Okyar) Bey yapıyordu. Yanında da Mustafa Kemal Bey harekât şubesini idare ediyordu. Fethi Okyar ile Mustafa Kemal Bey'in tavsiye ettikleri Şarköy çıkartmasını ise, X. Kolordu kumandanı Hurşid Paşa ile bunun Kurmay Başkanı Enver Bey yönetiyordu. Ancak bu çıkartma ve kuzeydoğudan, yani Şarköy havalisinden Examil istikametine, Bul-

⁵⁰ Midhat Sertoğlu, Balkan Savaşı Sonlarında Edirne'nin Kurtarılması Hususunda, Atatürk'ün Harbiye Nezâretini Uyarışına Dâir Bilinmeyen Bir Belge (*Belleten*), C. XXXII, sayı 128, Ankara 1968, s. 459-68.

garların gerisine yapılması gereken yürüyüş, zamanında icra olunmadığı için Bolayır'da Fahri Paşa idaresindeki kuvvetlerin, İzciler mevkiinden Bulgarlara karşı taarruzu başarısızlıkla sonuçlandı. Fahri Paşa Kolordusu, kuvvetlerinin yarısı ile 10 dağ topu ve bir de makinalı tüfek kaybederek, başarısızlığa uğradı⁵¹.

Bu keyfiyet, bir bakıma Mahmut Şevket Paşa'yı ve savaşın devamına taraftar olmayan Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'yı haklı çıkarmıştı. Fakat yapılması icap eden Şarköy çıkartması ve harekâtı, tam zamanında ve yerinde olmamıştı. Bu sebeple Osmanlı kuvvetlerinin Bolayır önünde Bulgarlara yenilmesine rağmen, bir tarafta, başta Tâlat Bey olmak üzere bir kısım İttihatçılar, Kâmil Paşa hükümetinin durumuna düşmemek için; diğer tarafta Fethi (Okyar) Bey ve Mustafa Kemal Bey gibi kurmaylar da her ne pahasına olursa olsun, Edirne'yi kurtarmak için bilhassa savaşa devamı arzu ediyorlardı. Mahmut Şevket Paşa ise, ordudaki anlaşmazlık yüzünden meydana gelen bu son başarısızlığı bahane ederek; aynı zamanda ortaya ağırlığını koymak suretiyle, 27 Kânunsani 1328 tarihinde, kendi kabinesine Tevfik Paşa'nın teklifini, yani Edirne'yi Bulgarlara ve bir kısım Ege adalarını da Yunanlılara terk etmek suretiyle, sulh yapılması hususunu kabul ettirdi⁵². 28 Kânunsanide, Hacı Âdil Bey, bu karara karşı, kabineden istifa ettiğini bildirdi. Fakat Mahmut Şevket Paşa, Edirne'yi gözden çıkarmıştı. Bir yandan, zevahiri kurtarmak için Edirne'de bulunan kuvvetlere, Şükrü Paşa'

⁵¹ Mahmut Şevket Paşa. *a. g. e.*, Sayı : I, s. 7 ve sayı: III, s. 14. Bu hususla alâkalı olarak, Falih Rıfka Atay, Rauf Bey'in (Orbay) hatıralarından naklen şunları yazmaktadır: "... O günlerde Fahri Paşa Kolordusu'na karşı Examil tepesine dayanan bir Bulgar tümeni bulunuyordu. Bu sırada, Marmara'nın Rumeli kıyısında bir noktaya kuvvet çıkararak, Çatalca'daki Bulgar ordusunun çekilme hattını kesip ve onu iki ateş arasında bırakarak yenilgiye uğratmak için hazırlıklar yapılmakta idi. Bu maksatla Ferik Hurşid Paşa komutasında bir kolordu kurulmuş, kurmay başkanlığına da Yarbay Enver Bey tayin edilmişti. Ben düşman kıyılarına akın etmek için Akdeniz'e açıldığım vakit plan uygulanmış, fakat başarılı elde edilememiştir. İki kolordunun hareketlerini idare eden Enver Bey (Paşa) ile Ali Fethi (Okyar) ve Mustafa Kemal (Atatürk) Beyler arasında anlaşmazlık çıkarak orduda ikilik kendini göstermişti. . . ." Bkz. Falih Rıfka Atay, *Çankaya*, İstanbul 1968, s. 71; Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, C. IV, s. 1204/5, ve *1912 Balkan Seferi*, Ksm. 4, s. 154/157; Ali Fethi [Okyar], *Bolayır Muharebesinde Adem-i Muvaffakiyetin Esbâbı*, İstanbul 1330.

⁵² Mahmut Şevket Paşa, *Günlük Not Defteri (Hayat)*, İstanbul 1965, sayı I, s. 6.

ya, şehrin Bulgarlara teslim edilmemesi hususunda cesaret verici telgraflar çekerken, diğer yandan, Hatıratında: "... 1 Şubat 1328 günü Padişahın huzuruna çıktım. Yemeği Saray'da yedim. Sonra cuma selâmlığında bulundum. Selâmlıktan sonra Veliâht Yusuf İzzeddin Efendi'yi ziyaret ettim. Edirne'siz sulh akdine mecbur olduğumu söyledim. Fikrimi muvafık buldu..." diyordu⁵³.

Mahmut Şevket Paşa'nın bu tarz davranışı, hem İttihatçıların liderleriyle arasının açılmasına sebep oluyor; hem de ordudaki değerli kumandanların birbirleriyle geçimsizliğini artırıyordu. Son Şarköy-Bolayır harekâtının tenkitleri, henüz ordu mensupları arasında münakaşa ediliyordu. Nihayet Şarköy çıkartmasını icra eden X. Kolordu Kumandanı Hurşid Paşa'nın itimadını kaybettiğinden dolayı bu kolordunun kurmay başkanı olan Enver Bey, görevinden istifa ettiğini Ahmed İzzet Paşa'ya yazmış; Başkumandan vekili de durumu sadrazama bildirmişti. İşte bu hal üzerinedir ki, Gelibolu'da kumandanlar arasındaki anlaşmazlığın süratle ve tehlikeli bir şekilde büyüdüğü görüldü. Günden güne Edirne müdafaasının zayıf duruma düşmesi de, Hurşid Paşa ile Fahri Paşa'nın Enver Bey ile Fethi ve Mustafa Kemal Beylerin arasının açılmasında bilhassa sonuncular arasında devam eden rekabetin çoğalmasında mühim rol oynuyordu. Neticede Fahri Paşa ile Fethi Bey ve Mustafa Kemal Bey dahi istifa etmek istediklerini bildirdiler⁵⁴.

Çanakkale Boğazı Mürettep Kuvvetleri Kurmay Başkanı Fethi Bey ile arkadaşı Mustafa Kemal Bey, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'ya müşterek imzalı bir mektup göndermiş, bunu takiben de, Hurşid Paşa kumandasındaki Boğaz umumî kuvvetlerinde hizmet edemeyeceklerinden dolayı, ayrı ayrı istifalarını yazmışlardı. Böylece çok müşkül durumda kalan Ahmed İzzet Paşa'nın ise, burada yayımlamayı gaye edindiğimiz, aşağıda metni aynen verilen mektubu⁵⁵, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya göndermiş olduğunu görüyoruz. Devrin siyasi ve askerî olaylarını biraz daha açıklığa kavuşturması;

⁵³ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 2, s. 15.

⁵⁴ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 3, s. 14 vd.

⁵⁵ Bu belge, kanaatimizce Mahmut Şevket Paşa'nın evrakı arasından çıkmıştır ve halen özel şahıslara ait bulunan arşivlerden birinde muhafaza edilmektedir. Belgeyi bana temin eden, İstanbul Başbakanlık Arşiv Genel Müdürü Sayın Midhat Sertoğlu'dur. Bu sebeple kendisine teşekkür ederim.

aynı zamanda başta bulunan “Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın” Osmanlı ordusu hakkındaki düşüncelerini aksettirmesi bakımından önemli bulduğumuz bu belgede ise aynen şunlar yazılıdır:

Osmanlı Ordû-yı Hümâyûnu
Baş-kumandanlığı Vekâleti
Erkân-ı Harbîyesi
aded
Mahrem

“Ma'rûz-ı çâker-i kemînelerdir ki :

Bahr-i Sefîd Boğazı Kuvây-i mürettebesi Erkân-ı harbîye Retisi Fethi Bey ile refîki Mustafa Kemal Bey'in imzalarını hâvi bu gün bir takrîr ve bunu müte'âkib her ikisinin Hurşîd Paşa kumandasındaki Boğaz Kuvây-i umûmîyesinde hizmet edemeyeceklerini mutazammun ayrı ayrı isti'fâlarını aldım. Takrîrin bir sûreti zât-ı sâmiy-i sadâret-penâhilerine de takdîm edilmiş. Muhteviyâtı 10 Kânûnsânî 1328 vak'asına ve bunu yapanlara karşı ba'zı ta'rizât-ı zımniyyeyi ihtiva ediyor. Askerliğin mâbihü'l-kvâmı olan itâat ve inkıyad gibi havassın, ordumuzda derecesine bir mi'yar ve ibret-i ahlâf için tarihe kıymetli bir yâdigâr olan bu vesika ve Gelibolu cihetinde bir haftadan beri Fethi ve Enver Beyler ve bunların tarafdarları arasında cereyan etmekte olan ahvâl-i müessife ile iki hey'et beyninde yek-diğere karşı hâsıl olan hiss-i infî'al ve husûmeti pek vâzih olarak göstermektedir. Düşman karşısında ve vatanın başına çöken bunca felâketlerin önünde, yek-dil ve yek-cihet olması icâb edenlerin tevhd-i âmâl ve harekâta bedel bir takım meş'um hiziblere ayrılmaları ve nefislerini nifak ve muhâsedeye kapdırmaları ordunun a'zam esbâb-ı za'fından add olunmağa sezâdır. Fethi ve Kemal Beyler darbe-i hükûmetin icrâsındaki maksad husûl bulmak için ordû-yı hümâyûnun Edirne'yi harben tahlis etmek mecbûriyetinde bulunduğunu ve bunun için Çatalca'dan, Marmara sâhilinden ve Gelibolu cihetinden umûmî ve müsterek bir ta'arruz icrâsı ve Gelibolu limanındaki kuvvetlerin yâni anlaşıldığına göre Hurşîd Paşa kolordusunun Çatalca cihetine alınması icâb ettiğini beyân ediyorlar. Bu mütâla'a nazarı olarak, daha doğrusu tarafeyn kuvvetleri nazar-ı dikkata alınmadığı sûrette gerçi musîb görülür. Fakat saha-i fi'liyatda bu hareketin adem-i imkânını Fethi Bey, kendi takrîrinde epeyi bir sarahat ile iymâ ve işâret ettiği hâlde böyle bir teklîf dermiyan etmesinin 10 Kânûnsânî vak'asının mürettiblerine ta'riz ve tahrik maksadına mübtene olduğu pek âşikârdır.

Fakat bu sözler hizb-i diğeri müdâfa'a-i nefis için fi'liyata sevk ve tahrik edebilir. Şimdiye kadar mükerreren ve müdellelen arz ve izah ettiğim vehile

sülh olsun, harb devam etsin elimizde istinad edebileceğimiz kuvve-i yegâne bu ordudur. Bundan böyle Müdâfa'a-i Millîye cem'iyâtının himemâtı ile isticlâb ve istihsâli ümîd edilebilen kâffe-i kuvânın teşekkülüne de ancak bu ordu bir esâs ve temel teşkil edecektir. Evham ve hayâlâta, bir takım fırka münâfesâtına ve ihtirâsat ve agrâz-ı şahsiyeye kapılarak elde kalan bu orduyu da tehlikeye düğâr etmek vatanı mev't-i muhakkaka sürümek demektir. Fethi ve Kemal Beylerin isti'fâsının vüs'ati bilinemez ise de, bunların ve Fahri Paşa'nın oradan kaldırılması ile de şimdîye kadar müttehaz tertîbatı bozmak, böyle mühim bir zamanda or[du] ahvâline vâkıf olmayanlara kumandayı tevdi' etmek gibi ciddî mahzûrlara meydan verilmiş olur. Diğer cihetden, bunların başı-boş bırakılmaları ile de istedikleri gibi tehyic-i ezhân etmeleri teşhîl edilmiş olur. Cidden dünyada hiç bir ordu mes'uliyet-i resmîyeyi der-uhde etmeyen şübban ile idâre edilmemiştir ve içerisinde bu kadar anarşi ve nifak ve fîne hüküm süren bir ordunun muhârebe meydanında düşmanlarına galebe ettiği tarihte görülmemiştir. Eğer vatanın mukadderâtı ile bu derece lâübâliyâne oynayan bu zevât-ı gayr-i mes'ulenin kânânin itâ'at-ı askerîyeye alınmaları hükûmetce kat'iyen mümkün değilse, hiç olmazsa bunlar üzerinde hâiz-i nüfûz ve te'sir olan dostlarını tavsit ederek, nefisleri için biraz fedakârlığa ve şu zavallı vatan için biraz insaf ve merhamete, hülâsa kavânin ve nizâmata riâyete ve itâ'ate da'vet olunmaları münâsib olur i'tikadıyla keyfiyeti makâm-ı sâmiy-i âsaf-ı efhâmîlerine ruk'a-i müsâra'at ediyorum. Ol-bâbda emr ü fermân hazret-i velîyü'l-emrindir.

Fi.16.Rebî'ül-evvel. Sene 1331

Fi. 9. Şubat. Sene 1328

[23.Şubat. Sene 1913]

Ordûy-ı hümayûn

Baş-kumandan Vekili

Ahmed İzzet

Devrin Sadrazamı Mahmut Şevket Paşa ise, Gelibolu ve Bolayır' da bulunan ordu mensupları arasındaki bu olayları, Günlük Not Defteri'ne şu şekilde kaydetmiştir:

“6 Şubat 1328 Çarşamba:

...Başkumandan Vekili İzzet Paşa'dan bir telgraf geldi. İzzet Paşa, Fahri Paşa ile Fethi ve Mustafa Kemal beylerin istifa etmek istediklerini söylüyordu. Sebep, Gelibolu umum kuvvetlerine kumandan tayin olunan Hurşid Paşa ile onun Erkânı Harbiye reisi olan Enver Bey'in aralarının açılması idi.

Fethi Bey, namuslu ve metin bir zabitti. Müfrit de değildi. Mustafa Kemal Bey'in Trablusgarb'da Enver Bey ile iyi geçineme-

diğini haber almıştım. Fethi Bey ise iyi niyet sahibi olmakla beraber, biraz kıskançtı. Gazeteler Enver Bey'i daha fazla tutuyorlardı. İttihat ve Terakki de daha fazla Enver'i istiyordu⁵⁶. Fahri Paşa muktedir bir kumandan idi. Son muharebede de yararlık göstermişti. Ancak son defa Bolayır yakınlarında ataklığından dolayı düşmana yenilmişti. Fakat Fahri Paşa ve maiyeti⁵⁷, bu mağlubiyetin sebebini Şarköy'e vaktiyle çıkarma yapmadığı için Hurşid Paşa'ya yüklüyorlardı⁵⁸. Gerçekten Şarköy çıkartmasının hesabı yanlış yapılmış ve hareket zamanında tatbik mevkiine konulamamıştı. Ancak Bolayır kuvvetlerine kumanda eden Fahri Paşa'nın, Şarköy çıkartması olmadan taarruza geçmesi yanlıştı. İşte bu mesele, Fahri ve Hurşid Paşalar arasında anlaşmazlığa sebep olmuştu...

İki kumanda heyeti arasındaki anlaşmazlık o dereceyi bulmuştu ki, derhal Gelibolu'ya gitmek kararını verdim. Başka vapur bulamadığımdan, Padişah yatı olan Ertuğrul ile gitmeye müsaade etmesi için zât-ı şâhâneye haber yolladım; müsaade buyruldu. Gece vapurla hareket ettim... Ertesi sabah erkenden Ertuğrul vapuru Gelibolu'ya vardı.

7 Şubat, sene 1328, Perşembe günü, Hurşid Paşa ile Enver Bey beni karşılamaya geldiler. Gelibolu'ya çıktım. Askeri teftiş ettim; sonra atlara binip Bolayır'a geldik... Yolda, yanımda Fahri Paşa ile Hurşid Paşa, birbirleriyle şiddetli münakaşaya tutuştular. Bu kavgaya Fahri Paşa sebebiyet verdi. Her ikisini de susturdum. Fakat Kolordu karargâh binasına gelince, yine münakaşaya başladılar. Hurşid Paşa, kavgayı önlemek için yumuşak cevaplar veriyordu. Buna rağmen Fahri Paşa, Hurşid Paşa'ya: "Sizin namuslu bir zat olduğunuzu teslim ederim. Size hürmetim vardır. Fakat namuslu olmak başka, kumandanlık başkadır" diyordu... Fahri Paşa'ya dedim ki: "Bizden millet hizmet beklediği bir zamanda, ancak düşmanlarımızın faydalanacağı davranışlarda bulunduğunuz için size teessüf ederim!"

⁵⁶ Bu cümleler, baştan beri anlatmaya çalıştığımız ayrılığın, bu devirde dahi devam ettiğini ve nedenlerini sarih şekilde göstermektedir.

⁵⁷ Bu kolordunun kurmay heyetini Fethi Bey ile Mustafa Kemal Bey teşkil ediyordu.

⁵⁸ Bu kolordunun kurmay başkanı Enver Bey idi.

Kolordu kumandanlarına izin verdim. Fethi Bey'i çağırdım. Fethi Bey: "Babıâli baskını ile hükümet çıkmaz bir sokağa sokulmuştur" dedi. Cevaben dedim ki: "Ben Babıâli baskınında İttihat ve Terakki ile aynı fikirde değilim. Fakat İttihat ve Terakki beni emrivaki' karşısında bıraktı. O gün sadrazamlığı kabul etmese idim, çok teessüfe şayan kargaşalıklar çıkardı..."⁵⁹

Fethi Bey'den sonra Enver Bey'i çağırdım. Enver Bey dedi ki: "Meselenin halli için beni İstanbul'a, Harbiye Nezareti'nde Harekât-ı Askeriye Şubesine alınız. Fethi Bey'e Erkânı Harbiyye Reisliğini veriniz. Mustafa Kemal Bey'i de Bolayır Kolordusu Erkânı Harbiyye Reisliğine tayin ediniz"⁶⁰. Enver Bey'in teklifi hoşuma gitti. Ondan sonra, hatırları kalmaması için Mustafa Kemal Bey'i ve Erkânıharp Binbaşısı Sabih beyleri çağırdım. Sonra kolordu ve fırka kumandanlarını çağırdım ve dedim ki: "Harbin başından beri talih bize yar olmadı. Her hususta düşmanlarımıza yardım etti. Daima mağlup olduk; tabii bu mağlubiyetlerin sebepleri çeşitlidir. Fakat en büyük sebep, bizim büyük kuvvetleri bir arada sevk ve idare edebilmekteki iktidarsızlığımızdır... Her cihetten sulha mecburiyet görüyorum. Fakat, sulh vaktine kadar olsun müessif bir hadise çıkartmaktan kaçınınız. Vazifenizi iyi yapmak için gayret gösteriniz". Fahri Paşa kumandanlar namına teşekkür etti ve söz verdi. Gelibolu'ya geldim... Buradan telgraf çektim. Başkumandan Vekili İzzet Paşa'ya, Fahri Paşa'nın yerine Mehmed Ali Paşa'nın tayin edilmesini emrettim.

8 Şubat, sene 1328, Cuma günü: Fethi ve Mustafa Kemal beylerden birer mektup aldım. Fethi ve Mustafa Kemal beyler, mektuplarında aynı dili kullanıyorlar ve Enver Bey'i İstanbul'a almamı istemiyorlar. Aksi halde zabitler arasında rekabet doğacağını yazıyorlardı. En iyi çare olarak, hem Fahri Paşa'nın, hem de Enver Bey'in şimdiki vazifelerinden alınmalarını gösteriyordu. İzzet Paşa'dan gelen telgrafta ise, meselenin sandığım kadar basit olmadığı, İstanbul'a geldiğim zaman bu mevzuu benimle görüşeceği yazılıydı. Neticede, X. Kolordunun İstanbul'a getirilmesine, Hurşid Paşa ile Enver Bey'in Gelibolu'dan alınmalarına karar verdim. Aksi takdirde Fahri Paşa ile Fethi ve Mustafa Kemal beyler, İstanbul'a geldikleri

⁵⁹ Bu hususla ilgili durum yukarıda açıklanmıştır.

⁶⁰ Bu ifade, üç şahıs arasındaki münasebetleri göstermesi bakımından önemli görülmüştür.

zaman muhalif bir tavır takınacaklardı. Bu kumandanların böyle bir tavır takınmaları da muhaliflerin yararına olurdu... Fethi Bey'i arkadaşlarından ayırmak suretiyle zayıf durumda bırakabilirsem, çıkması muhtemel bir gailenin önü alınmış olurdu"⁶¹.

Mahmut Şevket Paşa, nihayet düşüncelerini uyguladı ve ilk iş olarak X. Kolordu ile birlikte Hürşid Paşa'yı ve İttihatçıların el üstünde tuttıkları Enver Bey'i İstanbul'a, Yeşilköy ile Çekmece havalisine aldırdı. Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa, sadece Enver Bey'in, İstanbul'a umumî karargâha alınmasına şiddetle muhalefet ettiği için, X. Kolordu da, beraberce Yeşilköy'e gelecekti. İzzet Paşa, şayet Enver Bey İstanbul'a umumî karargâha gelirse burada dahi siyasetle meşgul olacaktır diye korkuyordu. Fethi Bey ile Mustafa Kemal Bey'in dahi münasip görmedikleri bu işi, Mahmut Şevket Paşa fiilen yapmış ve böylece Edirne'nin kurtarılmasına hizmet edecek kuvvetlerden bir kısmını, İstanbul civarına almıştı; yani Edirne'nin yardımına gidilmesi ihtimali çok daha azalmıştı.

Bu keyfiyet karşısında, eski Dahiliye nazırlarından ve İttihat ve Terakki'nin liderlerinden Talât Bey dokuz Şubat Cumartesi günü, yani Orduy-ı Hümayûn Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın, burada yayımladığımız mektubu, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'ya yazdığı gün, Harbiye Nezaretine gelerek, Gelibolu'daki durum dolayısıyla, endişelerini Mahmut Şevket Paşa'ya açıkladı. Fakat sadrazam el'an fikrinde ısrar ediyor ve Talât Bey'i teskine çalışıyordu⁶². Aynı gün yapılan hükümet toplantısında, Londra'dan, eski sadrazamlardan Hakkı Paşa'dan gelen bir telgraf dahi okunmuş ve İngiltere Hariciye Nazırı Sir Edward Gray'in, Devlet-i aliyye'ye, Edirne'nin düşmesini beklemeden sulh yapılmasını teklif ettiği hususu öğrenilmişti. Bu toplantıda Bahriye Nazırı Çürüksulu Mahmut Paşa, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa ve Alman uzmanı Lusson'dan, Edirne savaşları ve müdafaası hakkında hükümete gelen raporlar da incelenmiş ve her üçünde, Osmanlı ordusunun taarruz gücü kalmadığından bahsedildiği görülmüştü⁶³. Hatta Ahmed İzzet Paşa, ayrıca, barış olmadığı takdirde, Başkumandan vekilliği maka-

⁶¹ Mahmut Şevket Paşa, Günlük Not Defteri (*Hayat*), İstanbul 1965, Sayı: 3, sh. 14-15.

⁶² Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 3, s. 15 ve sayı: 4, s. 16.

⁶³ Celâl Bayar, *Ben de yazdım*, İstanbul 1967, c. IV, s. 1205.

mından dahi çekileceğini yazıyordu. Fakat bu keyfiyet, kabinede mevcut ikiliği daha bariz bir şekilde ortaya çıkardı. Yine Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey ile Maarif Nazırı Şükrü Bey gibi İttihatçılar ve bu cemiyetin Talât Bey gibi liderleri, Edirne verilme suretiyle, asla barışa taraftar olmadıklarını, bir kere daha açıkça bildirmişlerdi. Buna rağmen, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa, savaşın aleyhinde bulunuyor ve Edirne'siz sulh yapılması fikrini müdafaa ediyordu. Mahmut Şevket Paşa'ya nazaran, esasında Edirne'nin düşmesini, düşman eline geçmesini bekleyenler sulhu istemeyenlerdi. Bunlar umumî efkâra karşı, sonunda: "Ne yapalım, biz vermek istemedik, fakat şehir düştü" diyeceklerdi. Böylece, direnen bir şehir, düşmana bıraktınız ithamından ve Kâmil Paşa hükümeti durumuna düşmüş olmaktan kurtulacaklardı. Halbuki, sulhu bu derece geciktirmek, İttihat ve Terakki için daha fazla ithamı mucip oluyordu. İşte bu nedenle, bir defa da kurmayların fikrini alalım diyen, Maarif Nâzırı Şükrü Bey'e karşı: "Bana ve Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'ya itimadınız yok mudur?" diyerek, kabinede sulh yapılması hususunda çoğunluğu sağladı (10 Şubat 1328) ⁶⁴. Alınan karara göre: Edirne'de muhasara altında bulunan Osmanlı kuvvetleri, silâhları ile birlikte, şehri terk edeceklerdi; Osmanlıların bıraktıkları yerlerdeki Müslüman halkın mal ve hukuku korunacaktı; buna karşılık, Edirne ve Kırklareli Bulgaristan'da, Babaeski ile Lüleburgaz da Osmanlılarda kalacaktı ⁶⁵.

Tabii bu şartlar altında Edirne'ye yardım edilemediğinden dolayı şehrin durumu günden güne fenalaşıyordu. Şurayıdevlet Reisi Said Paşa ile Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey, alınan sulh kararına karşı, bir tepki göstermiş olmak için ancak, kabineden istifa edeceklerini söylüyorlardı. 13 Şubat 1328 Çarşamba günü, bizzat padişahın kendisi dahi Edirne'nin terk edilmemesini söylemişti. Halbuki bu esnada Avrupa'da, Osmanlıların, barış meselesinde, kayıtsız, şartsız büyük devletlerin aracılığını kabul ettiği hususu şâyi olmuştu. Diğer taraftan, İstanbul Muhafızı Albay Cemal (Paşa) ile İstanbul Polis Müdürü Azmi Bey, Edirne'nin terk edileceği haberinin halk arasına yayılmış olmasından faydalanarak, bilhassa İstanbul'a gelen Rumeli muhacirlerinin bir karışıklık çıkarmaya hazır bulduklarını sadra-

⁶⁴ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 4, s. 16/17.

⁶⁵ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 4, s. 17.

zama anlatıyorlardı. Bu tarihlerde, Hindistan Müslümanlarını temsilen İstanbul'a gelen Şeyh Abdülaziz de, Edirne'yi Bulgarlara terk etmemizden çok üzüntü duyacaklarını bildiriyordu⁶⁶. Mahmut Şevket Paşa hükümetinin bu şekilde günden güne zaaf alâmetleri göstermesi, muhaliflerinin işine daha çok yarıyordu. Mahmut Şevket Paşa hatıratının bir yerinde ise şöyle demektedir :

“17 Şubat Pazar günü sabah erkenden otomobil ile Ayastafanos (Yeşilköy)'a gittim. Maksadım Enver Bey'i görmektir. Görüştüm. Kendisine dedim ki: “Prens Sabahaddin Bey aleyhimizde faaliyettedir. Neşretmek üzere bastırdıkları beyannamelere el koyduk. Bunların rahat durmadıkları anlaşılıyor. Tedbir almamız icap eder. Ben firkanızı Ayastafanos'tan İstanbul'a alıracam...”

18 Şubat 1328 Pazartesi :

Enver Bey ile görüşürken, İstanbul Muhafızı Erkânıharp Miralay Cemal Bey (Paşa) de geldi. Prens Sabahaddin'den başka, daha iki grubun aleyhimize çalıştığını söyledi. Bu gruplardan birinin başında, İkinci Veliahd Şehzade Vahidüddin Efendi'nin; diğerinin başına da Damad Salih Paşa'nın bulunduğunu anlattı...⁶⁷

Burada açık olarak görülüyor ki, Mahmut Şevket Paşa, şahsına ve kabinesine karşı tehlike arttıkça, X. Kolordu ile birlikte Hürşid Paşa'yı ve İttihatçıların çok tuttuğu Enver Bey'i merkeze, yani İstanbul'a almaya muvaffak olmuştur. Sonunda Enver Bey İstanbul'a gelmiş, onun merkeze gelmesine muhalefet edenlerden Mustafa Kemal Bey ise, yine Gelibolu-Bolayır havalisinde görevi başında kalmıştır. Ancak bu keyfiyet ne Edirne'yi ve ne de Mahmut Şevket Paşa'yı tehlikeden kurtarabilmişti. 13/14 Mart 1328 günlerinde Edirne tabyaları Bulgarların eline düştüğü gibi⁶⁸; 11 Haziran 1913 Çarşamba günü Mahmut Şevket Paşa dahi vurularak, hayatına ve hükümetine son verilmişti⁶⁹. Fakat, Edirne'nin kurtarılması hususunda, ilk olarak Mustafa Kemal Bey'in ele aldığı teşebbüsler, bir kısım İttihat ve Terakki mensupları tarafından el'an devam ettiriliyordu.

⁶⁶ Mahmut Şevket Paşa., *a. g. e.*, sayı: 5, s. 14.

⁶⁷ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 5, s. 14; Cemal Paşa, *Hâtrât 1913-1922*, İstanbul 1922, s. 13 vd. ve 17 vd.

⁶⁸ Mahmut Şevket Paşa, *a. g. e.*, sayı: 8, s. 14/15.

⁶⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, s. 402 vd.

Edirne'nin sukutundan sonra Türk-Bulgar çarpışmaları, Çatalca cephesinde yine devam ediyordu. Enver Bey, ilk olarak 16 Mart 1328 Cumartesi günü, X. Kolorduya bağlı bir fırka ile Büyük Çekmece havalisinde küçük bir başarı elde etmişti. Böylece genç zabitlerin taaruz istekleri tatmin olunmak isteniyordu⁷⁰. Fakat, Başkumandan Vekili Ahmed İzzet Paşa'nın yine devamlı muhalefetine rağmen, Mahmut Şevket Paşa'nın ölümünden sonra, Talât Bey'in ısrarı ve İttihatçıların tuttuğu Enver Bey'in desteklemesi üzerine, Millî kuvvetlerin başında bulunan Eşref Kuşçubaşı'nın harekâtı başarılı olunca, birçok kimselerin kendisini, Edirne'yi kurtarma hususunda teşcî ettiği görüldü.

Mustafa Kemal Atatürk'ün, vaktiyle Şarköy üzerinden yapılmasını uygun bulduğu ve uygulamasında ısrar ettiği, planlamaya, harekâta müşâbih olarak, bu defa Eşref Kuşçubaşı'nın Tekirdağı havalisine yapmış olduğu çıkartma, Bulgarlara karşı başarılı olmuştu. Maamafih Balkan savaşının bu ikinci devresinde, Balkan milletleri, birbirleri ile de mücadele ettiklerinden, Türklerin mukabelesi daha olumlu sonuçlar veriyordu. Enver Bey, geri planda olmakla beraber, Eşref Kuşçubaşı'yı, Ahmed İzzet Paşa karşısında müdafaa ediyor ve İttihatçılar ile birlikte, bunun Edirne'yi kurtarması hususunda yardımcı oluyordu. Ahmed İzzet Paşa ise, Osmanlı devletinin Bulgarlar ile bir mütareke ve Avrupa devletleriyle Londra sulhunu imzalamış

⁷⁰ Mahmut Şevket Paşa, *Adı geçen hatırat*, sayı: 9, s. 18. Mahmut Şevket Paşa, Edirne'nin kurtarılabilceğine bir türlü inanamıyordu. Hâtıratı'nın bir yerinde, bu hususla alâkalı olarak şöyle demektedir :

"... Kal'anın sonuna kadar müdafaasının, padişahımızın katî emirleri cümlesinden olduğunu bildirdim. Padişah, şimdiye kadar takatın üzerinde gayret gösteren Edirne müdafilerinin cesaretlerini artırıcı bir emir göndermemi irade buyurmuşlardı. Hatta daha önce gönderdiğim emirlerde kullandığım sert lisanı beğenmemişti. Size teessüf ederim demişti. Bu derece gayretli ve cesur bir kumandanı ve askerlerini hırpalamışsınız. Daha yumuşak bir lisan kullanınız.

... Said Paşa'dan sonra Talât Bey geldi. Said Paşa'yı zorla istifadan vazgeçirdiğini anlattı. Benim ile görüşmesi bitince, Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey'i ziyarete gitti. Haber aldığuma göre, bu akılsız adamlar, Edirne düştükten sonra da harbe devam etmek istiyorlarmış. Hükümeti topladım. Edirne'nin düşmesinin, artık gün değil, saat meselesi olduğunu anlattım. Bütün nazırların neçesi kaçtı. Yecis içinde dağıldılar..." Bkz. *a. g. s.*, Sayı 8, s. 14.

Bu düşüncede olan sadrazam, hiç şüphe yok ki, genç zabitleri, oyalamak, kendi inanmadığı birtakım hareketlerle onları tatmin etmek istiyordu.

olmasından dolayı, yapılan askerî hareketlerin, anlaşmalara aykırı bulunduğunu gözönünde tutarak, sulh şartlarına uyulmasını istiyordu⁷¹. Nihayet İstanbul'da, yabancı devletlerin temsilcileriyle yapılan tartışmalar sonunda, Osmanlı ordusunun Edirne'ye kadar yürümesi ve burayı alması kararlaştırıldı. Neticede İttihatçılar tarafından, bilâhara İstanbul'a ve Çatalca cephesine alınan Fethi Bey (Okyar), bu esnada komutası altındaki kuvvetlerle, Kırklareli'ni kurtarmaya çalışırken; Enver Bey de 21 Temmuz 1913'te Edirne'ye girmek suretiyle bu şehri Bulgarlardan geri almıştı⁷². Fakat Mustafa Kemal Bey, bu teşebbüsün esas öncüsü olduğu halde, yine İttihatçılar tarafından geri mevkide bırakılmıştı. Yayımladığımız vesikada dahi görüldüğü üzere, Edirne yüzünden, türlü ithamlara maruz kalmasına rağmen, neticede, onun düşünce ve görüşleri tahakkuk etmiş; lâkin Edirne'ye girme şerefi başkasına, İttihat ve Terakki'nin daima ona tercih ettiği bir başka kumandana, Enver Bey'e ait olmuştur.

Böylece, İttihatçıların el üstünde tuttıkları Enver Bey, Edirne'nin şiddetle geri alınmasını, düşmana bırakılmamasını isteyen Mustafa Kemal Bey'e nazaran bu meselede dahi, ön plana alınmış ve Edirne'ye ilk girme şerefi ona bahş edilmişti. Öyle anlaşılıyor ki, sonradan Fethi Bey (Okyar) dahi, Mustafa Kemal Bey'den ayrılarak Trakya'da görevlendirilmiş, aynı zamanda Mahmut Şevket Paşa'nın yukarıda gördüğümüz veçhile bunları ayırma planı uygulanmıştır.

Mamafih bir müddet sonra, gerek Fethi Bey (Okyar)'in, gerek Mustafa Kemal Bey (Atatürk)'in orduda, faal hizmette kalamayarak, İttihatçılar tarafından başka vazifelerde görevlendirilmiş olduklarını görmekteyiz. Fethi Bey, evvelâ İttihat ve Terakki'nin Genel sekreterliği ile ordudan ayrılmış; daha sonra da yanında ataşemiliter olarak, Mustafa Kemal Bey bulunduğu halde, her ikisi beraber Sofya elçiliğine vazifeli olarak gönderilmişti. Şevket Süreyya Aydemir, Mustafa Kemal'in bu devre tesadüf eden hayat hikâyesi hakkında şunları yazmaktadır :

"İstanbul'a dönünce, delikanlılıktan beri arkadaşı, fakat mizaçları pek ayrı olan dostu Fethi Bey (Okyar)'ın evine yerleşti. Fethi

⁷¹ Celâl Bayar, *a. g. e.*, c. IV, s. 1256/58; Behçet Cemal, *Hatıralar (Bahriye Nâzırı ve 4. Ordu Kumandanı Cemal Paşa)* İst. 1959, s. 57/60.

⁷² Celâl Bayar, *a. g. e.*, c. IV, s. 1259/68; Şevket Süreyya Aydemir, *Make-donya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İstanbul 1971, c. II, s. 400.*

Bey, İttihat ve Terakki merkezinin mühim bir üyesi ve umumi kâtiplerden biri olmuştu. Daha Babîâli baskınından önce ve her ikisi de Bolayır Kolordusu kurmay heyetinde iken, Talât Bey, âdeta gizlice Gelibolu'ya gelmiş ve mangallı bir odada her ikisiyle de görüşmüştü. Talât Bey, bu her iki arkadaşın da partiyi gittikçe yadırgadıkları görüşünde idi. İstanbul'a dönünce ve Babîâli baskını yapıp iktidar da alınca, Fethi Bey İstanbul'a alındı. Parti genel merkezine girdi. Ondan sonra da ordudan ayrılıp politika ve diplomasi yollarını seçti.

Mustafa Kemal, kendi lâtifeli tabiriyle, Fethi Bey'in evine "istenmediği halde" yerleşmişti. Bu istenmemek sezisinin bir gerçek cephesi olsa gerektir. Çünkü Mustafa Kemal partice istenmeyenlerden biriydi. Fethi Bey ise, şimdi fırkanın güven isteyen bir mevkiinde bulunuyordu. Fakat Fethi Bey'e karşı da fırkanın görüşü çabuk değişti. Fırkanın itimadı tavsadı. Nitekim bir umumî kâtip olarak, firma toplantısında okunmak üzere ve el altından Mustafa Kemal ile hazırladığı bir nutku, vakti gelip de tam okumak üzere kalkacağı sırada, fırkanın azılı idarecilerinden Şükrü Bey, hemen yerinden fırlamış ve merkez heyeti namına kendisi başka bir nutuk okumuştü... İşte bu sıralardaki Fethi'ye İttihatçılar Sofya sefirliğini teklif ettiler.

Mustafa Kemal bu olayı şöyle anlatır:

Bir gün ben ve Fethi evde oturuyorduk. Talât Bey'in geldiğini haber verdiler. Talât Bey: "Sana birkaç kelime söyleyeceğim" diyerek Fethi'yi aldı, bir başka odaya çekildiler. Bir müddet sonra, Fethi benim bulunduğum odaya yalnız döndü. Talât Bey gitmişti⁷³. Fethi: "Bana Sofya Sefaretini teklif ettiler" dedi. "Kabul ettin mi?" dedim. "Evet, vaziyet mühimmiş. Cemal Paşa ile de görüşmüşler. Bilirsin, o beni sever" dedi.

Mustafa Kemal devam ederek: "Fethi'yi atlatmışlardı. Kalktık, Cemal Paşa'nın evine gittik. "Talât Bey ile görüştüğünüz doğru mudur?" diye sorduk. "Evet, vaziyet hakikaten pek mühim. Hatta, Kemal, sen de oraya ataşemiliter gitmelisin" dedi".

Falih Rıfki Atay, bu olayı incelerken şunları yazar: "Gitmeyip de ne yapacaktı? Orduda kalsa bir türlü idi. Ordudan ayrılmak ve politikaya atılmak sonu gelmez bir sergüzeştçilik olacaktı. Ne orduda

⁷³ Bu olay dahi, Mustafa Kemal Bey (Atatürk) ile İttihatçıların başta gelenleri arasında mevcut münasebeti göstermesi bakımından dikkati çekicidir.

kalarak Enver ile uyuşmasına veya çarpışmasına, ne de politikacı olarak İttihatçılar ile uzlaşmasına imkân vardı”⁷⁴.

Evet, ortada fiilen bir parti kalmıştı. O da İttihat ve Terakki Cemiyeti idi. Bu cemiyet de daima Mustafa Kemal’in yollarını kesiyordu.

Nihayet Fethi Bey ile Mustafa Kemal Bey, Sofya Sefareti ve Ataşeliği teklifini kabul ettiler. Fethi Bey sefir, Mustafa Kemal Bey de Bükreş, Belgrad ve Çetine üzerinde olmak şartıyla, 27 Ekim 1913’te Sofya Ataşemiliteri tayin edildiler.

⁷⁴ Bkz. *Tek Adam Mustafa Kemal*, c. I, s. 197/98; Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 72/73.